

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Мулярчука Євгена Івановича

«Покликання як філософсько-етичний феномен»

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук

зі спеціальності 09.00.07 – етика

Секуляризація сучасного суспільства, постійне зростання ролі цифрових та комп'ютерних технологій, прикладних досліджень все більш впевнено витісняють мораль, релігію й етику з кола, що слугує формуванню та становленню світогляду особистості, сприяє віднайденню себе у світі, відшуканню відповідей щодо сенсу людського життя та покликання. Втім, це не може заперечувати неусувності впливу моралі на особистість, про що свого часу переконливо аргументував зокрема Еміль Дюркгайм. З позицій його філософії, наприклад, покликання є індивідуальним завданням, однак воно лише виражає соціальний запит на покликання – без такого запиту пошуки покликання були би, вочевидь, чимось подібним до того, що Георг Гегель називав «безумством зарозумілості». Дійсно, покликання – це відгук на ті запити, які ставить передусім суспільство перед людьми, які не просто живуть у ньому, а мають його змінювати і покращувати, інколи навіть всупереч наявним і традиційним нормам і звичаям. Покликання може бути викликом цим нормам і звичаям, але завжди лише як претензія на творення нових суспільних норм, здорова амбіція замінити ослаблу мораль новою, сильною мораллю. Однак, нерідко покликання полягає у тому, щоби зберегти, захистити наявні цінності, можливо і завдяки новим засобам. Оцей мотив захисту людини, її справжності, збереження спільноти як рідного життєсвіту є, на наш погляд, все ж домінантним у феномені покликання. Покликання є виявом прагнення піднятися над індивідуальними обставинами, егоїстичними потребами і інтересами до вищих цінностей, до інтересів спільноти, до гідності людства і людяності.

Феномен покликання є доволі складним конструктом, що досліджувався представниками різних наук: педагогіки, філософії, соціології, мистецтвознавства, психології, богослов'я, тощо. В таких розвідках, однак, міг бути досліджений лише якийсь один бік цього феномену (відповідно до предметного поля науки, в межах якої провадилося дослідження): мотиваційне підґрунтя освіти й навчання у педагогіці; соціологічні аспекти покликання, його роль у становленні окремої особистості та суспільства в цілому; розкриття у психології свідомих та позасвідомих внутрішніх потреб та мотивацій особистості, й т.п. Саме тому, особливої актуальності набуває дана міждисциплінарна розвідка, спрямована на повне та багаторівневе філософсько-етичне осягнення феномену покликання. Проблематичність людини для самої себе, нездатність навіть собі відповісти на питання про те, що є ціннісним підґрунтям життя, яким є його мета; завдяки яким якостям та чеснотам можлива самореалізація особистості, яким є її місце та роль у суспільстві? Ці та багато подібних запитань доволі часто лишуються без відповіді, загострюючи проблему становлення та самореалізації особистості, пошуків себе у світі, відповідальності за свої рішення та долю.

Девальвація моралі та релігії, зневажливе ставлення до інтелектуалів, знецінення професій, що сприяють розвитку та формуванню світогляду особистості призводять до кризового стану в сучасному суспільстві: за умов пандемії з'ясувалося, що лікарів, вчителів, викладачів, соціальних працівників та багатьох інших суспільство недооцінює, при цьому покладаючи на представників цих професій величезну відповідальність за людське життя, виховання, навчання, розвиток, тощо. В даному контексті особливо гостро звучить питання про співвідношення покликання (як реалізації людини в професії, здатність нести благо іншим) та обов'язку (зобов'язання врятувати життя у лікаря; навчити та виховати у вчителя).

Зважаючи на сказане, дисертаційне дослідження Мулярчука Євгена Івановича спрямоване на глибоке розуміння покликання виходячи з особистісного (екзистенційного) досвіду людини, який розглядається ним крізь призму етичних цінностей та моральних засад кожного окремого індивіда, є

безумовно актуальним. Автор мав на меті розкрити сенс та структуру феномена покликання, з'ясувавши при цьому особливості та етапи становлення уявлень про покликання в історико-культурному та філософському контекстах; виокремити етичне підґрунтя покликання та розкрити важливість ролі чинника покликання в галузі освіти. Для досягнення означеної мети дисертантом було окреслено перелік завдань, виконання яких знайшло своє логічне втілення в структурі дисертаційного дослідження та мало своїм закономірним результатом формулювання положень, які були винесені дисертантом на захист та мають ознаки наукової новизни.

Аналізуючи дисертаційну роботу щодо її відповідності методологічним вимогам, слід підкреслити цілісність структури роботи, логічність побудови, адекватність методів і засобів наукового пошуку поставленій меті. Автор достатньо повно реалізує всі складові елементи методологічного апарату. Означена дисертація є вдалим зразком міждисциплінарного підходу у філософському дослідженні з використанням не лише загальнонаукових принципів та методологічних підходів (об'єктивності, системності, історизму), а й визначенням у якості провідного методологічного підходу герменевтичної феноменології. Це дозволило дисертантові проаналізувати теоретичні джерела релігійної та світської думки, за допомогою яких автором було простежено формування структурних елементів покликання, динамічне розгортання та наповнення змістом цього феномена. Використавши прикладні методи дослідження, зокрема індивідуальні інтерв'ю, автор за допомогою феноменологічного аналізу занурився в «живий досвід» опитуваних, зміг розкрити ціннісні виміри покликання, виявити наявну структуру ціннісних орієнтацій та мотивації сучасної молоді.

У цьому контексті більш докладного розгляду заслуговують цікаві аспекти дослідження, на яких слід звернути особливу увагу.

Перший розділ своєї розвідки автор присвячує теоретичним та практичним аспектам дослідження феномену покликання, визначенню методологічної основи даної роботи. Євген Іванович наголошує на актуальності ідеї покликання, зазначає, що «дедалі більш нагальними стають проблеми

знаходження людиною її власного місця і позиції у світі, її самовизначення та самореалізації, формування особистої соціальної та етичної відповідальності» (с. 34). На підтвердження власної думки дисертант наводить низку міжнародних документів, що мають на меті ефективне співвіднесення індивідуальних цінностей та інтересів особистості з існуючими глобальними проблемами людства. Наголошуючи на ціннісних та світоглядних трансформаціях сучасного суспільства автор підкреслює здобуток як західних філософів, так і вітчизняної світоглядної школи філософії у формуванні підстав для дослідження феномену покликання. Покликання, на глибоке переконання автора, є з самого початку філософським феноменом. Адже, і в цьому ми погоджуємося з автором, розуміння сенсу життя людини, її покликання, можливо за умов звернення до екзистенційної ситуації особистості. Цим фактом можна пояснити багатовимірність, різноаспектність цього феномена, й саме тому ретельне його дослідження потребує міждисциплінарного підходу.

На особливу увагу заслуговує звернення автором до етичного зрізу розуміння покликання ґрунтуючись на аналізі робіт Еммануеля Левінаса, який «розкриває трансцендентний вимір етичного ставлення людини до інших як такого, що виникає з єдності поклику та сподівання» (с. 46). Дисертант зауважує, що дослідження феномену покликання слід здійснювати спираючись на феноменологічний підхід, використовуючи також філософську герменевтику, та формулює розуміння покликання як «відповіді людини на її буттєвий поклик» (с.48).

В другому розділі автор звертається до історичного розгортання ідеї покликання людини в релігійній та світській етичній думці. Євген Іванович розкриває розуміння покликання в історичній перспективі: від юдео-християнської релігійної традиції аж до сучасного суспільства. Це дозволяє окреслити особливості розуміння феномену покликання в релігійній думці як своєрідного завдання, що його поставив людині Бог, та водночас як чинник, що легітимізує існування різних суспільних станів та професійних занять (с. 129). Аналізуючи розгортання поняття покликання в християнському соціальному вченні автор зазначає, що найбільшого розвитку цей феномен набув у творчості

реформаторів. Дисертантом на основі аналізу праць Макса Вебера було простежено формування та зміст ідеї професійного покликання людини в протестантизмі: «сучасна протестантська думка, спираючись на наратив спасіння людства, акцентує мету покликання людини в її участі у перетворенні, відновленні та виправленні світу відповідно до християнських моральних настанов» (с.104).

Завершуючи другий розділ автор звертається до зв'язку ідеї людяності та феномену покликання. Автор зазначає, що людяність вкорінена в свідомості людини та й в суспільній свідомості, вона є критерієм вірного шляху при виборі свого покликання. Влучними є наступні слова дисертанта «Людяна особистість не привласнює буття, а дарує його іншим. У цій здатності дару вона виявляє свою богоподібність» (с. 125)

Центральною частиною дисертаційного дослідження Євгена Івановича Мулярчука є третій розділ, який автор присвятив феноменологічному та етичному аналізу досвіду покликання. Аналізуючи роботи Гайдеггера, Левінаса, К'єркегора, Гадамера, дисертант розкриває особливості становлення покликання в досвіді буття людини; відповідно до феноменологічних рефлексій людина відповідаючи на поклик, здійснює саму істину буття. Автор наголошує, що покликання не може реалізовуватися людиною без чіткого усвідомлення мети буття. Далі автором розгортається аналіз феномену покликання крізь призму суб'єктивного досвіду людини; окреслюється феноменальне поле покликання, стверджується, що «...ми розуміємо конечність власного буття, але й відкриваємо спосіб виходити поза індивідуальні межі. Нам відкрите інше. Ми готові чути те, що стане нашим покликом» (с.149). Постулюється існування різних досвідів покликання навіть в одній людині – вербального та невербального, окреслюється сама подія поклику, який постає як подія буття, є одночасно й внутрішнім й зовнішнім; приходить з світу та звернений до кожної людини особисто.

Далі Євген Іванович досліджує буття у покликанні як етичну проблему, аналізуючи можливість реалізації у покликанні цінностей само-буття людини (с.189). Екзистенційна етика стає провідником дисертанта в розвідці етичних

проблем буття покликання. Виходячи з такої настанови автор пов'язує екзистенційну онтологію із заснуванням моралі та, слідуючи за Мартіном Гайдеггером, показує поняття поклику як спонуку людини зрозуміти істину свого буття та буття в цілому (с.190). Також дисертантом розглядаються екзистенційні цінності, що відіграють ключову роль у бутті покликання (совість та свобода бути, відповідальність, турбота, цілісність, свобода вибору, тощо).

Окремий підрозділ в третьому розділі присвячено етиці відповідальності перед іншими та покликанню людини, розглянуто різні рівні відповідальності (зокрема небайдужості, людяності), показано таку особливість етичної відповідальності як асиметричність. Автором наголошується на практичному сенсі покликання бути для інших. Міркуючи про застосовну (прикладну) етику Євген Іванович зазначає, що «її предметом є етос покликання, тобто спосіб буття і налаштування людини в покликанні, розуміння блага і моральних чеснот людини, а також етичні проблеми здійснення покликання, перш за все у стосунках з іншими людьми та відповідальності перед ними й усією спільнотою» (с. 206). Завершують третій розділ дослідження параграфи про співвідношення покликання та сенсу людського життя; окреслено моральні чесноти, що є надзвичайно важливими у бутті покликання; підкреслено зв'язок між покликанням та призначенням людини. Ось як автор показує цей момент: «Мораль стоїть на сторожі призначення, тоді як покликання часто конфліктує з наявною у суспільстві мораллю, існує паралельно з нею. Етика, критикуючи мораль, надає покликанню простір і можливість.» (с. 230)

Доволі оригінальним та безумовно насиченим є четвертий розділ дисертації, який стосується прикладного дослідження поняття покликання у сфері освіти. Оскільки автор аналізував різні культурні традиції та підходи, ним було використано єдину герменевтико-феноменологічну методологію та інструментарій. В цьому розділі Євгеном Івановичем було подано аналітичний зріз, здійснений за результатами опитування різних вікових груп (школярі, студенти, студенти педагогічного університету, педагоги), на основі якого було виокремлено різні типи феномену покликання та наведена їх характеристика.

Як загальний підсумок, можна впевнено стверджувати, що мету дисертації – розкриття сенсу і структури феномену покликання, джерел та етапів формування уявлень про покликання людини в історії культури і філософської думки, етичних засад розуміння і реалізації покликання в життєдіяльності людини, зокрема у сфері освіти – успішно досягнуто. Такі результати отримано у результаті дослідницької роботи, яка має виразно етичну концепцію і належно обрану методологію дослідження, властивим для етики є понятійний апарат даного дослідження та засоби доведення справедливості його концепції. Відповідно, у дисертації вперше у вітчизняній науці осмислено понятійний куц, пов'язаний із категорією покликання як кореневою. Також автором здійснено масштабні порівняння, конструктивну критику і концептуальне узагальнення здобутків інших дослідників теми покликання, на основі чого дисертант розвиває у етиці один з її важливих напрямів, пов'язаний з етичною легітимацією морального життя особистості завдяки осмисленню нею власного життєвого покликання. Зміст автореферату дисертаційної роботи Мулярчука Євгена Івановича є тотожним основним положенням її рукопису. Кількість і якість апробацій основних положень дисертації також є цілком достатніми.

Попри достатню оригінальність, розгорнутість застосування і обґрунтованість авторської концепції дисертації все ж варто висловити певні зауваження, які переважно мають характер побажань.

По-перше, автор розлого і ґрунтовно аналізує роль віднайдення особистістю свого покликання і її слідування йому, однак недостатньо уваги приділяє зворотному впливу – спільнот на особистість у її пошуку свого покликання. Термін «спільнота» є одним з найбільш уживаних у дисертації, однак його використовує автор переважно для того, щоб пояснити, як особистість відштовхується від спільноти, трансцендує її, а не спирається на неї. На с. 55 дисертації дисертант справедливо зазначає: «Крім особистісного виміру людського буття, поняття покликання застосовується щодо ролі у суспільстві окремих спільнот, професійних або громадянських, мети існування цілих націй та їхньої колективної ідентичності». Однак, усі ці цілі

розглядаються ним переважно як об'єкт покликання, а не як його джерело. Натомість автор акцентує тему покликання як таку, що актуалізується переважно у протистоянні особистості спільноті, а не у вихованні особистості у ідеалах спільноти. У останньому сенсі автор розглядає переважно релігійні або освітні спільноти, частково таку роль він вбачає за спільнотами професійними. Однак, загальну роль будь-яких спільнот як ціннісного базису для формування самої потреби у пошуку покликання особистістю автор все ж недостатньо висвітлює. Так, коли у дисертації мова заходить про спільноту як джерело цінностей та середовище чеснот, то автор утримується від розгорнутої аргументації, а говорить про спільноту як таку, що визначає зовнішні характеристики покликання: «У цьому феномені внутрішні та зовнішні прояви, особистісні та спільнотні (понадособистісні) спонуки присутні одночасно» (с.115). Автор згадує про роль спільноти у захисті певних рамкових умов реалізації людиною покликання, однак у повсякденному житті все ж віддає пріоритет особистості як джерелу пошуків покликання: «Нас, приміром, обурює чиясь брутальність або ж байдужість. Хоча переважно це не підпадає під критерії правопорушення, ми сприймаємо їх як образу, руйнівну для спільноти, таку, що зазіхає на умови людського співжиття. Тобто передусім самі ж люди у власному середовищі, а не представники державних інституцій, піклуються про людяність світу, у якому вони живуть» (с. 118). Стриманість автора у значущості спільнот звучить й у такому пасажі: «Але коли чиясь людяність закінчується поза його власною спільнотою, чи є вона справжньою в такому разі та чи не втрачається вона цілком, якщо стосується обмеженого кола людей?» (с. 120). Невдовзі автор міняє свою думку і у висновку вже ніби й не заперечує визначальну роль спільнот: «Уявлення про людяність поділяються спільнотою і визначають базові умови спів-буття, яким мають відповідати діяльність та мотиви особистості, щоб бути визнаними і схваленими як покликання» (с. 131). То де ж його дійсна позиція? Подальше знайомство з текстом все ж дає підстави свідчити про пріоритет самовизначення особистості перед впливом спільнот, тоді як на нашу думку, у визначенні покликання має бути баланс впливу спільнот на особистість і особистості на власну долю і

спільноту. Таким чином, скепсис автора дисертації щодо ролі спільнот у визначенні покликання інколи видається все ж надмірним.

По-друге, така ситуація частково прояснюється тим, що автор нерідко уникає теми комунікації, майже не використовує його у дисертації (усі варіанти вживання цього терміну ледве перевищують 10 згадок по всій дисертації) або зводить її до комунікації з самим собою, як наприклад, в такому уривку на с. 114: «Спільнота конститується у спілкуванні. Ми розуміємо власне життя, як таке, що має мету, коли можемо про це розповісти самим собі і принаймні уявному іншому, коли наш життєвий шлях постає як оповідь». Однак, комунікація не може бути редукована до оповіді, однією з її головних функцій є визнання. Обраний автором герменевтико-феноменологічний метод дослідження призводить до редукції проблематики комунікації до аналізу структур інтерсуб'єктивності, що значно послаблює можливості аналізу комунікативної основи покликання, зокрема процедурну сторону утвердження власного покликання у комунікації з іншими. На наш погляд, цілком можливим було би доповнення герменевтико-феноменологічного методу комунікативною філософією як методологією – тим більше, що сам автор нерідко звертається у своїй дисертації до ситуації взаємодії особистості з іншими.

По-третє, з недостатнім аналізом комунікативної сторони формування і реалізації покликання особистості пов'язана й недостатня розробка феномену визнання як надзвичайно важливого для реалізації покликання. З одного боку, знаходимо таку тезу у автора: «Взагалі, визнання суттєве в усвідомленні і реалізації покликання» (с. 97), а також «ідея визнання індивідуального покликання людини визрівала принаймні протягом 14-17 століть» (с. 113). Дійсно, автор доволі активно апелює до визнання, однак у дисертації немає ані методологічного обґрунтування, як саме автор розуміє визнання, ані аналізу конкретики процедур (наявних та можливих) здобуття особистістю визнання у пошуку свого покликання. Показово, що термін «легітимація» вживається у дисертації лише тричі (с. 128, 143, 342) і без розгорнутого аналізу. Загалом визнання автор трактує переважно лише як міжособистісне визнання або абстрактне визнання особистості суспільством. Інституційна складова визнання

при здобутті особистістю свого покликання та його реалізації нею системно не розглянута.

По-четверте, дисертанту варто було би згадати інші важливі напрями суспільної реалізації покликання особистості, серед яких особливо важливим і універсальним є екологічний напрям. Він лише побіжно і епізодично (тричі) згадується у тексті дисертації – у переліку серед інших напрямів. Тоді як саме турбота про екологію має стати покликанням кожного – без цього неможливо гарантувати безпечне і комфортне майбутнє для будь-кого на планеті Земля. У екологічному покликанні якнайкраще виявляється двоїстий, особистісно-спільнотний характер покликання: турбуючись про благо для своєї спільноти і глобальної людської спільноти, людина тим самим турбується і про себе і своє краще майбутнє. Кожен має реалізувати власне екологічне покликання унікальним чином, так, як за нього чи неї не зможе захистити екологію ніхто інший – однак знайти своє екологічне покликання є універсальним завданням для кожної людини, до якої би спільноти чи суспільства вона не належала. У випадку екології це не викликає жодних сумнівів і швидко приводить до відчутних і наочних результатів. Це чи не найкращий напрям для виховання особистості у цінностях і чеснотах спільноти – як конкретної рідної для неї спільноти, так і спільноти як принципу соціальності, який вивершується над егоїстичністю нарцисичного індивідуалізму. Усе це варто було би включити до обґрунтування концепції дисертації, але безумовно, це варто зробити дисертанту у найближчих його наукових розвідках після успішного докторського захисту.

Нарешті по-п'яте, у дисертації трапляються деякі мовні і стилістичні огріхи, усунення яких носить редакційний характер і не заперечує оригінальності та доказовості даного дисертаційного дослідження в цілому.

Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження, значущість одержаних результатів і висновків, а мають на меті лише прояснити окремі моменти, котрі розширюють розуміння запропонованої автором етичної концепції пошуку, концептуалізації та реалізації особистістю свого покликання. Переконана, що вони визначають

теоретичне і методологічне підґрунтя подальших наукових досліджень не лише самого автора, але й інших науковців-етиків.

Дисертаційна робота Мулярчука Євгена Івановича на тему: «Покликання як філософсько-етичний феномен» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, у межах якого вирішено важливу наукову проблему, отримано нові науково обґрунтовані результати. Дослідження відповідає вимогам п. п. 9,10,12,13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а його автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.07 – етика.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор
професор кафедри філософії
Національної медичної академії
післядипломної освіти імені С. І. Шупика

Н.М. Бойченко

Н.М. Бойченко

Н.М. Бойченко
14.09.2023

*Відгук
нарішмов до
специального
14.09.2023*

